

складом речового скарбу. Отже усі речі можна умовно поділити на нерівноцінні групи.

Першу - найчисленнішу групу складають знаряддя праці - 12 екземплярів. Знайдений нами токарний різець типовий для пам'яток X-XIV ст. На сьогодні подібних виробів відомо понад 110 екземплярів, найбільша кількість яких (35 екз.) походить з Новгороду (Колчин, 1959, с.39-48). Цвяхи та всілякі вістряподібні вироби зустрічаються досить часто при дослідженнях пам'яток Київської Русі, проте до цього часу не знайшли відповідного висвітлення в археологічній літературі. Тому не дивно, що ці предмети - інструменти по обробці кольорових та чорних металів, косторізного та деревообробного ремесла, найчастіше інтерпретуються як цвяхи - столярні костилі або взагалі "предмети невизначеної належності". В цьому випадку індифікаційними ознаками може слугувати форма виробу, ступінь спрацьованості шляпки, зміна робочої поверхні в округлу в перетині, де спинка лишається підквадратною, тощо. Деякою мірою подібне твердження стосується кілець та шайб. Безперечно подібні вироби були у складі реманента металообробної майстерні. Ножі характерної для часів Київської Русі схеми впевнено доводять, що вони використовувались поза побутового вжитку.

Л.В.ВАКУЛЕНКО

Інститут археології НАНУ

ДО ПИТАННЯ ПРО ДЖЕРЕЛА ГОНЧАРНОГО ВИРОБНИЦТВА У ВАРВАРСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Поява гончарського круга та двоярусних горнів, що завжди виступають у комплексі, а отже виробництво кружального посуду, є одним з найвидатніших явищ, яке знаменує глибокі суспільні та культурні зміни, що відбулися у варварському середовищі на теренах Східної та Центральної Європи в пізньоримський час.

Виготовлений на гончарському крузі швидкого обертання і випалений в спеціальних горнах, цей високоякісний

посуд, попри всі відмінності, які, проте, часто виявляються тільки при детальному вивченні, вражає своєю технічною та стилістичною одноманітністю.

Хоча багато дослідників приділяли увагу питанням появи гончарського круга, носіїв тієї чи іншої археологічної культури, вони і на сьогодні не вирішені, проте, вчені майже однастайні в тому, що він був запозичений ззовні. Очевидно, найбільш вірогідною є гіпотеза, що центри, звідки виробництво кружального посуду практично одночасно поширилося серед різноплеменного та різноетнічного населення пізньоримського часу на величезних просторах Європи, знаходилися в римських провінціях.

Впровадження і швидке поширення гончарства на теренах Європи, яке почалося не раніше кінця II ст. н.е., а фактично прийшлося на III ст. н.е., обумовлене двома причинами: економічними і соціальними зрушеннями, які відбулися в середовищі варварського населення Європи після Маркоманських війн, та корінними змінами у внутрішньому становищі Римської Імперії.

Відомо, що запозичення і повне використання нової техніки вимагає досягнення суспільством певного необхідного економічного і соціального рівня. В протилежному випадку знайомство з новими виробами або новою технікою само по собі не спричиняє їх впровадження в життя суспільства, що перебуває на нижчому рівні розвитку. Так, зокрема, сталося з гончарством.

Аналіз керамічних матеріалів та хронологічні співставлення не дозволяють пов'язати виникнення гончарного виробництва в культурах пізньоримського часу з гончарством, що існувало в середовищі археологічних культур на тій же або близькій території в попередній час. Так, практично не вплинуло на генезис гончарства в черняхівській культурі і культурі карпатських курганів керамічне виробництво липицької культури та кельтської культури Закарпаття, або на впровадження гончарного виробництва в пшеворській культурі існування гончарного посуду у кельтів Сілезії.

Очевидно, тільки в пізньоримський час внаслідок як імманентного розвитку так, і не в останню чергу, завдяки багатостороннім римсько-варварським контактам у населення на теренах Східної та Центральної Європи

сформувався економічний базис та соціальна сфера, необхідні для сприйняття та впровадження нової гончарної техніки.

В останні десятиліття II ст. н.е. настає кінець так званого "золотого віку" Римської Імперії. Все ясніше проступають ознаки нестабільності, що здолала Імперію в III ст. н.е. і ознаменувалася політичною анархією, сва-віллям армії та бюрократії, частою зміною імператорів, постійними локальними війнами. Одним з конкретних проявів економічної кризи III ст. н.е. було також розорення ремісничих майстерень та загальне скорочення їх продукції. Між тим гончарство було одним з найбільш розвинутих видів провінційноримського промислового виробництва. Зауважимо, що на відміну від Італії, де рабська праця переважала у всіх сферах виробництва, в тому числі і в гончарній справі, провінційні гончарі в масі були вільними. Цікавими для нас є свідчення епіграфічних матеріалів про те, що вони воліли не збільшувати розміри майстерень, а натомість створювали філіали в тих місцях, де була більш численна клієнтура і кращі умови збуту продукції.

Кризова ситуація в провінціях, повинна була в першу чергу відчутно позначитися на гончарному виробництві. Занепад ремесла та торгівлі привів до зубожіння міського населення та викликав спустошення міст через масову втечу їх мешканців в сільську місцевість. Є свідчення, що при небезпеці на дорогах та дорожнечі транспорту було доцільніше перевезти всю майстерню, ніж виробляти товари для збуту на широкому ринку. Проте, гончар-ремісник не потребував перевезення складного устаткування. Гончарський круг і горн для випалу кераміки він міг спорудити на місці виробництва. Отже, можна гадати, що вільні ремісники, вихідці з римських провінцій, внаслідок становища, що склалося в провінційному гончарстві, змушені були шукати засоби виживання та ринки збуту своєї продукції далеко за межами не тільки власної домівки, але й за кордонами держави.

В якійсь мірі подібне явище простежено в період раннього середньовіччя, коли візін-тійські мандруючі майстри-ювеліри легко знімалися з місця в пошуках замовлень на свою продукцію і, як показують археологічні знахідки, досягали віддалених територій. Завдяки цьому

художні стилі, створені в областях Подунав'я, поширилися на далеку варварську периферію.

Ю.О.ПРИХОДНЮК

Національний університет ім.Т.Г.Шевченка

СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ГОРОДИЩА ДНІПРОВСЬКОГО ПРАВОБЕРЕЖЖЯ ТРЕТЬОЇ ЧВЕРТІ I тис. н.е.

На Правобережжі Дніпра, крім Старокиївського городища, яке було і ще може бути темою окремого дослідження, відомо три добре досліджених городища VI-VII ст. н.е.

Одне з них розташоване поблизу с. Селіште в Молдові, друге - коло с. Пастирське в Середній Наддніпрянщині, а третє біля с. Зимно на Волині. Вони розташовані в схожих топографічних умовах, займаючи підвищенні ділянки місцевості, або ж заховані серед складок рельєфу. Давні слов'яни при будівництві фортифікаційних споруд переважно використовували вали та рови, які збереглися з попередніх часів, реконструюючи та добудовуючи їх. Такими були укріплення з Селішт та Пастирського.

Від фортифікацій городища Селіште на тлі суглинку простежено дві заповнені чорноземом паралельні канавки шириною 35-40 см, заглиблені в суглинок на 20-30 см. Обидві канавки на цій ділянці довжиною близько 40 м тягнуться майже паралельно на відстані 60 - 100 см одна від іншої. Споруда в цілому являла собою щось подібне до подвійної стіни, можливо тиноподібної конструкції з заповненням з щільного суглинку" (Рафалович, Лопушнян, 1974. - С.129).

Пастирське городище в плані має грушовидну форму і по периметру обнесене валом та ровом на площі близько 25 га, які було збудовано в скіфські часи. Вал зберігся на висоту до 3-3,5 м. Рів завглибшки 2-4 м. У 1993 і 1995 рр. в двох розкопах на вершині валу у правобережній і лівобережній частинах городища виявлено дві паралельні лінії ямок діаметром 10-20 см і глибиною 40 см. Вони розташовувалися на відстані 0,6-1,2 м. Це сліди укріплень збудованих за ранньосередньовічної доби, які мали вигляд стіни. Спорудженої з двох паралельних ліній дерев'яного